

Nemzeti tároló stratégiák a nemzeti könyvtárak szemszögéből

Peter Johan Lor

Peter Johan Lor: National repository strategies: a perspective from the Conference of Directors of National Libraries című, a „Gyűjteményi problémák megoldása tároló stratégiák révén” elnevezésű nemzetközi konferenciára (Kuopio, 1999. május) készült előadását Mohor Jenő tömörítette.

A legtöbb országnak van nemzeti könyvtára, igen soknak több „nemzeti” (a.m. „országos” – a ford.) könyvtára is van, szakosodott feladat- vagy gyűjtőkörrel (például országos mezőgazdasági, orvosi, műszaki, stb. könyvtárak), s ezek közé sorolhatjuk – a tároló stratégiákról lévén szó – az országos tároló könyvtárakat is.

A felmerülő kérdést, hogy ezek a szakosodott nemzeti könyvtárak hogyan viszonyulnak „a” nemzeti könyvtárhoz, megválaszolhatjuk dogmatikusan, kijelentve, hogy egy országnak lehetőleg minél kevesebb nemzeti könyvtára legyen. Nálunk, Dél-Afrikában éppen most folyik két létező nemzeti könyvtár egyesítése, és kampányt folytatunk egy újabb „nemzeti könyvtár” létrehozása ellen. A nemzeti tároló stratégia kialakítása nem jelenti feltétlenül a nemzeti tároló könyvtár létének szükségességét.

Mi a nemzeti könyvtár?

A nemzeti könyvtár definíciója gyakran attól függ, hogy mit értünk „nemzeti” alatt. Azt értjük-e, hogy a nemzeti könyvtár az ország egyik nagy, központi könyvtára, esetleg a legnagyobb is? Vagy azt, hogy gyűjteménye nemzeti jelentőségű? Azt, hogy használói köre nemzet nagyságrendű? Netán azt, hogy koordinálja, ill. valamilyen módon vezérli a nemzet (ország) más könyvtárait? Továbbá, mire vonatkozik a „nemzeti” jelző: nemzetre, országra, államra? Lényegesebb ezeknél az a kérdés, hogy mit tesz a nemzeti könyvtár, és mi a szerepe saját országában.

Az UNESCO 1971-es meghatározásában (Shick, 1971.) az elsődleges hangsúly az örökségen van, a nemzeti könyvtár felelősségén az ország (a kötelese példány-ügy szerinti) publikációinak beszerzése fel-

tárása és megőrzése terén. A másodlagos hangsúly az országos könyvtári szolgáltatási infrastruktúrára esik, pl. egy reprezentatív külföldi kiadványgyűjtemény építése, vagy nemzeti központi katalógusok fenntartása. Nem esik szó viszont olyan „infrastrukturális” funkciókról, mint pl. a nemzeti könyvtárközi kölcsönzési rendszer adminisztrációja, a nemzeti bibliográfiai szabványok fejlesztése és promóciója, vagy éppen a tároló könyvtári funkciók.

Egy korszerűbb nemzeti könyvtári szemléletet tükröz az 1997-es *Irányelvek a nemzeti könyvtári szolgáltatások jogi szabályozásához* (Lor, 1997.) c. dokumentum. Definíciója kiter a fejlődő országok újabb és a fejlett országok régi nemzeti könyvtárainak felelősségére, és hangsúlyozza a nemzeti könyvtárak által ma teljesített két funkciócsoportnak, a nemzeti örökséggel és a nemzeti könyvtári és információs infrastruktúrával összefüggő funkcióknak jelentőségét.

A nemzeti könyvtárak funkciói

Az e témában korábban született fontosabb tanulmányok legtöbbször a nemzeti könyvtárak által ténylegesen végzett munkálatokat foglalták logikai okfejtéssel funkciórendszerbe. Line 1989-es tanulmánya ennél tovább ment, és a nemzeti (azaz inkább nemzeti, mintsem helyi szinten jelentkező) könyvtári és információs igényekből kiindulva határoz meg 11 nemzeti szinten kielégítendő igénytípust. Line 11 pontjából kiindulva az említett Irányelvek három csoportba sorolta a nemzeti könyvtári funkciókat: az örökséggel, az infrastruktúrával, és az átfogó nemzeti szolgáltatásokkal összefüggő funkciócsoportjába. (Ez utóbbi a nemzeti könyvtár által közvetlenül, illetve könyvtári hálózaton keresztül országos szinten nyújtott szolgáltatásokat érinti, s itt a továbbiakban nem kerül szóba.) Az örökséggel és az infrastruktúrával kapcsolatos húsz funk-

ció közül témánk szempontjából a következők lehetnek érdekesek:

B1/ Az országban kiadott és az országgal kapcsolatos anyagok teljes gyűjteményének megőrzése;

B2/ Nemzeti megőrző könyvtárként: az ország könyvtáraiban folyó megőrző tevékenység tervezése és koordinálása; országos alapon működő restaurátor-szolgálat kialakítása;

D2/ A nemzeti gyűjtemény menedzsmentje: az ország könyvtáraiban lévő anyagok gyarapításának és megtartásának tervezése és koordinálása; külföldi kiadványok gyűjteményeinek felépítése az egyes könyvtári állományok kiegészítésére; a kevésbé használt állományok tárolása és/vagy az ország könyvtáraiból kivont anyagok újra elosztása céljából „repozitórium” üzemeltetése; a kiadványok nemzeti és nemzetközi cseréjének koordinálása;

E2 / A kiadványok nemzeti hozzáférhetősége: a nemzeti hozzáférés rendszereinek tervezése, koordinálása és működtetése, beleértve a nemzeti és nemzetközi könyvtárközi kölcsönzést (ide értve a központi katalógusok összeállítását, a szabványosítási tevékenységet);

G2/ Szakmai és technológiai vezető szerep (a nemzeti és nemzetközi fórumokon és projektekben való szakértői részvétel által);

I2/ Nemzeti tervezés és koordináció, hangsúllyal a forrásmegosztásra, a szabványosításra és a nemzetközi kapcsolatokra;

Nyilvánvaló, hogy a nemzeti gyűjtemény menedzsmentjénél (D2) felsorolt feladatok kapcsolódnak a nemzeti tároló stratégiákhoz, de kisebb-nagyobb mértékben relevánsak lehetnek témánk szempontjából a felsorolt többi funkciók is.

☉ A tároló feladat és a nemzeti könyvtárak

A továbbiakhoz szükséges előbb tisztáznunk, hogy mit értünk a tároló könyvtár és a tárolás feladata alatt. Az 1982-es, jól ismert *Capital Planning Information* c. jelentés a könyvtárakból kivont dokumentumok megtartására összpontosít, és kijelenti: „A tároló könyvtár funkciója annak biztosítása,

hogy egy ország (vagy régió) könyvtárai által beszerezett könyvek és egyéb anyagok továbbra is a használat rendelkezésére álljanak, akkor is, ha a helyi könyvtárak tovább már nem tudják megtartani azokat.” Line 1988-ban világosan megfogalmazta a nemzeti tárolás-tervezés általános célját a következőkben: „biztosítani, hogy az országban a könyvtári ellátás, és az anyagokhoz akár helyben, akár távolról való hozzáférés ne gyengülhessen azért, mert egyes könyvtárak akár szükségből (mert nincs hely a növekedésre), akár elvi okokból (mint a közkönyvtárak esetében, akik főként keresett és friss anyagokból akarnak jó állapotban lévő gyűjteményt tartani) kivonnak valamit az állományukból.”

Ennek figyelembe vételével az előbbieken kiválasztott nemzeti könyvtári funkciók az alábbiak szerint vannak összefüggésben a tároló könyvtárakkal, illetve a tárolási stratégiákkal:

B1/ E pont kétféle anyagot: (a) az ország kiadványtermését, a nemzeti impresszumot és (b) az országon kívül, de az országgal kapcsolatos (arról szóló művek, illetve az adott ország szerzőinek eredeti nyelven, vagy fordításban bárhol kiadott művei) kiadványokat említ. Elméletileg az (a) kategória nem okoz gondot: ennek gyűjtését a köteleispéldányrendszer biztosítja. A gyakorlatban azonban egyetlen országban sem teljes körű a köteleispéldányok szolgáltatása, gondot okoznak azok a kiadványkategóriák, amelyek nem (vagy nem voltak) tárgyai a köteleispéldány-szolgáltatási kötelezettségnek, és a nemzeti könyvtár gyűjteménye is ki van téve a rongálódás, elveszés veszélyének. E megfontolások érvként szolgálnak az országos tároló könyvtárnak a nemzeti könyvtár részeként, vagy azzal szoros kapcsolatban álló létesítése mellett. A (b) kategória gyűjtését sok nemzeti könyvtár kísérli meg, ennek teljes körű beszerzése azonban nem könnyű feladat. Dél-Afrikában például nincs elegendő személyzet a kiadványok felderítésére, és az anyagi lehetőségek is legfeljebb egy töredék beszerzésére elegendők. A nemzetközi cserekapcsolatok sem

nyújtanak átfogó megoldást (ráadásul ez is igen munka- és költségigényes gyarapítási mód). Ugyanakkor számos egyetemi, tudományos és szakkönyvtár szerez be ilyen anyagokat is. Ám ezek csak akkor képezhetik egy patriotika-gyűjtemény részét, ha – egy elfogadott nemzeti tároló-stratégia részeként – a könyvtárak állományából való kivonásuk koordináltan történik, s utolsó példányuk a nemzeti könyvtárba kerülhet. Ugyanakkor azzal is lehet érvelni, hogy az UAP alapján bízhatunk abban, hogy a megjelenés országában ezeket a nemzeti impresszum részeként megőrzik és biztosítják folyamatos hozzáférhetőségüket.

B2/ A megőrző tevékenység tervezése és koordinálása akkor játszik szerepet, ha a nemzeti impresszum és a külföldi patriotika olyan tároló könyvtárba kerül, amely nem része a nemzeti könyvtárnak.

D2/ E pont legalább három, a tároló stratégiákkal összefüggő nemzeti könyvtári feladatot érint:

- ☉ A tervezés és koordinálás a nemzeti könyvtár infrastrukturális szerepével függ össze; a nemzeti könyvtárnak megvan a maga szerepe a nemzeti tervek kidolgozásában, és a tervek teljesítését célzó erőfeszítések koordinálásában, s ez független attól, hogy maga a nemzeti könyvtár működtet-e tároló könyvtárat.
- ☉ A kevésbé használt anyagok „repositóriumának” működtetése: ez lehet „az” országos tároló könyvtár egy centralizált modellben, vagy a több tároló könyvtár egyike, a decentralizált tároló stratégia szerint.
- ☉ A kivont anyag újraelosztásának működtetésével kapcsolatban megjegyzendő, hogy a tároló könyvtárban való tárolás nem végleges megőrzést, hanem bizonytalan ideig való tárolást jelent (bizonyítva ezt a „repository”, ill. a „repose” szavak etimológiájával is). A tárolás és az újraelosztás egymást kiegészítő tevékenységek, amelyek a korábban említett nemzeti gyűjtemény-menedzsment összefüggésébe helyezendők.

E2/ Minden olyan nemzeti tevékenység, ami a könyvtári anyagok hosszú távú hozzáférését célozza, e funkció környezetébe kerül, és bár témánk a gyűjteményi problémák megoldása, mégis azt kell mondanom, a gyűjteményi problémák másodlagosak a hozzáférés problémáihoz képest.

G2/ és I2/ Mindkét pontra érvényes, hogy a nemzeti könyvtár valamilyen fokon érintett, ill. érdekelt minden olyan nemzeti (országos) tevékenységben, amely a könyvtári ellátással kapcsolatos.

Mindezek alapján nyilvánvaló, hogy figyelembe kell vennünk a nemzeti könyvtár helyét a nemzeti tároló stratégiában.

☉ A nemzeti könyvtárak szerepe a nemzeti tároló stratégiákban

Line (1988) szerint a hat különböző tároló könyvtári modell gyakorlatilag (és leegyszerűsítve) két csoportra: a centralizált és a decentralizált modellre oszthatók. A centralizált megoldás egyetlen modellt jelent: központositás egy könyvtárban. Ez az egy nemzeti tároló könyvtár lehet:

- ☉ egy különálló, autonóm nemzeti tároló könyvtár,
- ☉ egy elkülönült, esetleg helyileg távol lévő egység a nemzeti könyvtár felügyelete alatt,
- ☉ a nemzeti könyvtár integráns része,
- ☉ valamely más (nem a nemzeti) könyvtár része, vagy annak felügyelete alatt működő intézmény.

Mint egy nemzeti könyvtári igazgatója, azt mondom, ha nemzeti tároló könyvtárat létesítenek, az legyen a nemzeti könyvtár része, hiszen ez a könyvtár már amúgy is azért van, hogy nemzeti feladatokat lásson el, és amúgy is rendelkezésére állnak azok a szükséges bibliográfiai, dokumentum-ellátási és információtechnológiai infrastrukturális eszközök, amelyek kiterjesztése az új feladatra lényegesen olcsóbb lesz, mint egy teljesen új intézmény létesítése. Általában szólva, új intézményt csak igen jó okkal lenne szabad létesíteni. Ha az ok a nemzeti könyvtár amúgy is nagy költségigénye, esetleg nem megfelelő működése, vagy elégtelen finanszí-

rozása lenne, ezeket a problémákat inkább megoldani kellene, mintsem egy új intézmény létesítésével megkerülni.

Decentralizált stratégia esetén a nemzeti könyvtár

- ☉ fenntartója, vagy irányítója lehet a résztvevő tároló létesítmények egyikének;
- ☉ lehet a nemzeti tároló rendszer központi tervező és koordináló intézménye;
- ☉ elláthatja a rendszer tervezési és koordinálási titkárságának feladatait;
- ☉ részt vehet a rendszer tervezésében, koordinálásában.

Bármely modellt választottuk is, a nemzeti tároló rendszernek illeszkednie kell a nemzeti gyarapítási politikához és a kiadványok hozzáférhetősége nemzeti rendszeréhez. A nemzeti funkciók nem szükségszerűen a nemzeti könyvtár által ellátandó feladatok. Mindazonáltal, ha a tároló feladatot a nemzeti könyvtáron kívüli intézmény(ek) látja (látják) el, a nemzeti könyvtár is szerepet kell, hogy kapjon a tervezésben és koordinációban, „a nemzeti gyűjtemény menedzsmentje” összefüggésében. (Jó példa erre az Ausztrál Nemzeti Könyvtár vezető szerepe.)

Az információs és kommunikációs technológia fejlődésének hatása

A továbbiakban – csak röviden érintve a témát – essék szó arról is, hogy egyre több információ válik hozzáférhetővé digitális formátumban is. Ezek a dokumentumok vagy digitális szurrogátumok (papírra nyomtatott, vagy más analóg formátumú dokumentumokról konvertált digitalizált formák), vagy „született digitális” dokumentumok. Ez utóbbiak, amelyeknek nincs analóg megfelelőjük, a valódi elektronikus publikációk. Tárgyunk szempontjából még egy megkülönböztetést kell tennünk: az ilyen dokumentumok egy része elkülönült fizikai hordo-

zón – pl. CD-ROM-on – jelenik meg (statikus, vagy off-line elektronikus kiadványok), mások (a dinamikus, vagy on-line kiadványok) csak on-line formában jelennek meg.

A legtöbb tároló program gyökere a helyhiány. A digitális dokumentumok helyigénye kicsi, viszont hosszú távú megőrzésük és rendelkezésre bocsátásuk okoz súlyos problémákat. Különösen a dinamikus elektronikus kiadványok efemer életűek és sérülékenyek. A könyvtárak általában nem is szerzik be ezeket „megfogható” formában, csak hozzáférésüket biztosítják. Ha tehát lejár az „előfizetés” (illetve a hozzáférési licenz-szerződés), a könyvtárban nem marad semmi. Felmerül tehát a kérdés, van-e értelme a dinamikus elektronikus kiadványok esetében repozitóriumokról beszélni.

Ami a nemzeti impresszumot illeti, az UAP elve az, hogy a hosszú távú hozzáférést a megjelenési hely országának kell biztosítania. Ennek érdekében át lehet írni a kötelezpéldány-jogszabályokat, kiterjesztve az elektronikus kiadványokra, ám ez a törvénykezés nem lesz könnyű. Nehéz lehet meghatározni egy webhely megjelenési helyét (az országkód nem éppen kötelezően megjelölt adat), vagy egy olyan elektronikus folyóiratét, amely nemzetközi együttműködéssel készül. (Megjegyzendő még, hogy a két leginkább eredményes, az elektronikus publikációk begyűjtését célzó stratégia gyakorlatában nem különíthető el világosan, hogy voltaképpen „depozitórium”-ról, vagy „repozitórium”-ról, azaz kötelezpéldány-gyűjtésről, vagy tároló könyvtár jellegű gyűjtemény kialakításáról van-e szó...)

A külföldi megjelenésű dinamikus elektronikus kiadványok esetében, az imént idézett UAP elvre hivatkozva, nem szükséges ezek tároló könyvtári gyűjtése, ám a fejlődő országok tekintetében kivételt tennék: számos ilyen nemzeti könyvtárnak nincs lehetősége ország az elektronikus publikációinak begyűjtésére, s ha azokat valamely fejlett országban el nem raktározzák, örökre eltűnnek a kiberúrbn.

Összegzés

A tároló könyvtári stratégiák számos nemzeti könyvtári funkcióval állnak kapcsolatban, legszorosabban az ország kiadvány-örökségének megőrzéséhez, a nemzeti gyűjtemény-kezeléshez és a kiadványok nemzeti hozzáférhetőségéhez kötődnek. A nemzeti könyvtárnak tehát közvetlen érdeke, hogy bekapcsolódjon a tároló könyvtári programokba, s e bekapcsolódásnak számos módja, formája lehet. A nemzeti könyvtár további szerepe nagy mértékben az ország könyvtári és információs rendszerében elfoglalt pozíciójától függ. Bizonyára egyetértés van abban, hogy a nemzeti könyvtáraknak legalább a tároló stratégiák tervezésében és koordinálásában részt kell venniük. Az elektronikus – különösen a dinamikus – kiadványok tekintetében elhomályosulni látszik a kötelezpéldány-gyűjtési és tároló könyvtári funkciók közti különbségtétel. A nemzeti könyvtárnak, a nemzeti kiadványtermés hosszú távú megőrzését és hozzáférhetővé tételét érintő felelősségére tekintettel, vezető szerepet kell játszania az elektronikus anyagok beszerzése és megőrzése terén.

Irodalom

1. SCHICK, F. L.: The international standardization of library statistics. In: UNESCO bulletin for libraries, 1971. Vol. 25. No. 1. pp. 1-11.
2. LOR, P. J.: Guidelines for legislation for national library services; Paris : UNESCO, 1997. (CII-97/WS/7.)
3. LINE, M. B.: National library and information needs: alternative means of fulfilment, with special reference to the role of national libraries. Paris : UNESCO, 1989. (PGI-89/WS/9.)
4. Capital Planning Information. National repository plans and programmes: a comparative study of existing plans and possible models. Wetherby, West Yorkshire : IFLA International Office for UAP, 1982.
5. LINE, M.B.: National repository planning. In: International library review, 1988. No. 20. pp. 309-319.